

Драган Менов

**ТРИСТАХИЛЯДНА
СОФИЯ
И АЗ
МЕЖДУ ДВЕТЕ ВОЙНИ**

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

- © Драган Тенев, *автор*
- © Мирела Мишева, *редактор*
- © Мартин Чорбаджийски, *научен консултант*
- © Мая Буковска, *коректор*
- © Александра Младенова, *художник на корица*
- © Николеета Бойчева, *графично оформление*

„БИ 93“ ООД
София, 2020 г.

ISBN: 978-619-7496-59-8

Драган Мечев

**ТРИСТАХИЛЯДНА
СОФИЯ
И АЗ
МЕЖДУ ДВЕТЕ ВОЙНИ**

София
2020

ДРАГИ ЧИТАТЕЛЮ,

Книгата, която си разтворил, не е история на отшумялата тристахилядна София между края на Първата и Втората световна война. Или още по-точно – на дните от моето раждане до двадесет и шестте ми години.

Извън казаното готук трябва веднага да те предупредя – тя не е и мой дневник от същото време, макар че аз присъствам навсякъде по нейните страници.

При това положение знам, че ще ме попиташ: „И какво представлява тогава книгата ти всъщност?“.

Въпросът е уместен. Затова ти отговарям почтено – нищо повече от едно пъстроцветно ехо в моето остаряло сърце от преживяното през младините ми. Сред туй неизбледняващо ехо непрестанно звучат гласовете на десетки изчезнали хора. Не заглъхват някогашните софийски песни. Носталгичните мелодии на панаирджийските латерни. И звънът на отдавна претопените на желязо белгийски трамвайчета от началото на века. Чуват се виковете на превърнали се в сенки амбулантни търговци и ритмичният тропот на конски подкови и железни шини от каруци по гранитния паваж на стара София.

ПОСВЕЩАВАМ това незаглъхващо ехо от безброй изчезнали съзвучия в памет на онези добри хора от моите млади дни, сред които израснах. И възмъжах по улиците на своя роден град. Всъщност, да ти призная – то е може би и най-малкото, което мога да сторя за тях. За да не ги забравим съвсем...

ДРАГАН ТЕНЕВ

1.

Никой не може да си избере родители!
Нито родина!

Още по-малко пък родно място. Или дори само време за своето появяване на света!

А именно тези четири „дреболийки“ са едни от решаващите неща в човешкия живот. Въпреки тяхната значимост обаче за „нашегo брата“ няма друг вариант! И макар някога мъдрият Аристотел да е обявил човека за „дзон политикон“, т.е. за „обществено животно“, което може да мисли, това „животно“ и до днес не е успяло да осигури на подобните си избор по отношение на тях.

Междувременно, винаги когато съм се опитвал да преценя резултатите от тези четири предпоставки в човешкия живот, що се отнася до мене, аз винаги съм признавал без никакви резерви – слепият случай е бил абсолютно благосклонен към моята скромна особа, и то цялостно благосклонен. По четирите показателя.

Впрочем да почнем с родния ми град, независимо че ще пообъркаме малко подреждането на „дреболийките“ от началото.

Е, добре – този град е София.

Роден съм в нея на 12 април 1919 година.

На същия априлски ден през 1742 година в Дъблин е била изпълнена за първи път грандиозната оратория „Месия“ от Хендел, а на 12 април 1877 година в Петербург в Исакиевския събор е бил прочетен Манифестът за обявяването на Освободителната война. Пак на 12 април в 1961 година Юрий Гагарин излетя от Байконур в космоса.

Според астролозите денят на моето раждане се пада в зодията „Овен“. На практика това означава – още с появяването ми на света аз съм бил вече с рога. Ще признаете, че такава дреболия е все пак нещичко с оглед спокойното бъдеще на едно новородено.

По чисто географски причини на същия 12 април 1919 година България – най-хубавата земя, която съм виждал по света – е станала моя родина.

Заедно с всичко дотук, ей богу, провървяло ми е и на неизбираемите родители!

Така например баща ми се оказа художник. Е, разбира се, той не излезе от най-добрите български майстори на четката от онези дни, но все пак нарисува през живота си няколко прилични картини. През останалото време, за зла чест обаче, татко бе принуден да се занимава с приложна работа. Трябваше да ме изхрани някак и най-вече – да ме изучи. Днес го смятат за един от основоположниците на пространственото оформление у нас. Иначе баща ми беше умен и начетен човек. Притежаваше живо чувство за хумор и справедливост. Бе абсолютно толерантен към мнението на другите, а с мен разговаряше, откакто се помня, винаги като с равен. Изслушваше ме търпеливо докрай. Богът, който предпочиташе от съществуващите до него митологии, определено бе Дионис. Или както по-късно са го наричали римляните – Бакхус!

За разлика от него майка ми излезе фанатична възгържателка. Тя бе завършила парижката Сорбона и Женевския университет в началото на века с дипломи по литература и история. Беше учителка. В същото време бе и една от първите жени поетеси в България, станала известна под псевдонима Северина госта преди моето раждане. Френски научих от нея. Как стана това, не мога да обясня, но до късно с мама си говорихме

на този език. Никога в живота си не срещнах повече друга така начетена и умна жена като нея. И по-добра.

Освен на родители по рождение ми бе провървяло дори на дядо и баба.

За щастие, бащата на мама, на когото съм кръстен, също се случи „зрънце“. От своя страна той пък беше бивш деец от Шуменския революционен комитет, бивш участник в Старозагорското въстание през 1875 година, бивш доброволец от руско-българския отряд в Сръбско-турската война през 1876 г. и най-накрая – бивш опълченец от II дружина на Българското опълчение в Освободителната война, участвал в боевете при Стара Загора и Шипка. Сред многото му ордени имаше и един Георгиевски кръст – най-високото бойно отличие на Русия – с жълто-черна лентичка, която блестеше с особен матов блясък между другите му „железа“, както казваше самият той не без гордост. Иначе дядо беше незаменим шегаджия и страшен добряк. Обладваше солидна култура и каквото и да го попиташе човек, трудно бе да го хване натясно. Знаеше всичко.

Дядово притежание у дома бе един допотопен грамофон от младостта на тези музикални машини. Върху него беше закрепена огромна „бурия“ за усилване на звука, която баща ми при добро настроение претенциозно наричаше „акустична тръба“. Благодарение на същия грамофон, на многобройните плочи у нас и с дядо в ролята на музикален Вергилий аз навлязох в лоното на музиката още в най-ранното си детство.

Баба ми, неговата съпруга, на която винаги казвах „маминка“ по шуменски обичай, също не беше на по-ниско равнище от дядо. Бе дъщеря на поп, разпален радетел за светска просвета и явно куражлия мъж, който единствен от шуменските „пастири“ излязъл през ужасната 1839 година да опява починалите от холера

енориаши. Маминка беше завършила Шуменското педагогическо училище и бе една от първите български учителки. Носеше пенсне с кордонче като Чеховото. И постоянно ми четеше, докато бях малък, а по-късно, когато почнах да чета сам, вечно плетеше.

За съжаление, дядо си и баба си по бащина линия не познавах. Те бяха починали преди моето раждане.

Като последно – и с епохата на появяването ми върху земната кора също ми беше провървяло.

Бях се родил през първата мирна пролет след една от най-кръвавите войни в историята на човечеството, която хората помнеха. Предполагам, че тази пролет е била тежка за нейните възрастни съвременници. И е преливала от мъка и сълзи, предизвикани от отминалата буря, но въпреки всичко тя все пак е била първата пролет след четири години война, когато вече цъфналите в полето цветя не са миришели на барут.

За да приключим, вярвам, че ще признаете – ако всичко, което ви разказах дотук за семейството си, не е било истински шанс за моя милост – здраве му кажи! Впрочем за себе си аз съм го знаел винаги, защото всъщност то е било нещо много повече дори и от онова, което бих могъл да си избера сам.

Предполагам, че голяма част от вас вече си задават въпроса: „Но защо това старче начева разказа си за тристахилядна София с този предълъг биографичен етюд, след като изрично ни предупреди в предговора, че не пише личен дневник!“.

Отговарям им – почнах така, за да мога да покажа и „очилата“, през които съм гледал „спомените“ си в онези далечни години! Мисля, че това е абсолютно условие за по-нататъшния ни разговор, който започваме..

2.

И така, сред най-далечните спомени от детството ми, като изключим лицата на моите близки, в паметта ми на първо място изплуват Докторската градина, двете миниатюрни вагончета на трамвай № 9, които се спущат по наклона на ул. „Шипка“ след пресечката ѝ с ул. „Априлов“ и канала „Перловец“ до моста при входа на Военното училище.

С тези три най-стари възпоменания са свързани и едни от моите първи вътрешни трепети от онези години, когато все още упорито си мечтаех да стана ватман, да се возя непрекъснато на трамвай.

В началото на двадесетте, пък и дори до втората половина на тридесетте години платформите на старите софийски моториси и ремаркета, останали от началото на века, бяха открити. Така ги произвеждаха в заводите на Шарлероа в Белгия и затова ватманите, които управляваха тези трамвайчета, носеха зиме дебели шуби и ръкавици от овча кожа с един пръст, за да не мръзнат. Подобни подробности обаче никак не ме разколебаваха в моите мечти да се изпъча един ден пред някой трамваен мотор и да уловя ръчката на неговия „френ“, т.е. да уловя ръчката на неговата спиращка.

Ала сънищата ми да стана ватман скоро се изпариха!
Завладяха ме други амбиции!

Веднъж аз видях съвсем случайно огромна, спряла пред входа на Десета прогимназия пожарникарска кола със стълба, която сигурно бе изпълнявала най-добросъвестно своята служба срещу огъня още преди Първата световна война, и се стъписах. Като връх в тази чудна гледка пред смаяните ми детски очи до червената кола имаше

строени и десетина пожарникари със сини униформи, върху чиито глави блестяха красиви месингови шлемове.

Сцената беше замайваща!

И аз веднага взех своето решение – нямаше да стана ватман, а пожарникар. Трябваше непременно да наложа такъв шлем на главата си.

Разбира се, след това аз решавах последователно да открия сладкарница, за да си отям на пасти, да се кача на сцената като драматичен актьор или поне да се заловя с режисура, а после ми се дощя да пропея и т.н., докато един ден родителите ми не си наумиха да ме направят цигулар. По неведоми пътища някакъв смахнат познат бе успял да им внуши, че съм имал пръсти като пръстите на Паганини. За щастие обаче, аз се провалих катастрофално още на втората седмица от усвояването на цигулковото майсторство и моите родители, разбрали грешката си, веднага ме освободиха от мъчителната повинност. Стана им ясно – не бяха баща и майка на „дете-чудо“! И те подариха малката ми цигулчица на някакво момченце от нашата улица. По-късно то стана оркестрант в Операта, а когато и самият аз пораснах, пак те ме изпратиха в Юридическия факултет.

В лоното на Темуга, където също никак не ми се ходеше, изненадващо се оказа хиляди пъти по-лесно, отколкото при учителя по цигулка. Така, почти на шега, аз, синът на артисти, станах юрист, най-вече защото татко ъвреме бе проумял, че като магистрат или адвокат щях да си изкарвам хляба доста по-лесно от него в битността му на художник в предвоенна България. Впоследствие, когато станах известен софийски адвокат, разбрах, че Стария не се е лъгал.

Но да оставим сега въпросите на моите детски мечти за различни „кариери“ или намеренията на ро-

гителите ми за моето бъдеще и отново да се върнем в дните от първата половина на двадесетте години, когато все още ходех с дядо в Докторската градина, за да си играя по алеите ù с децата от нашата махала, както казвахме тогава.

Ако заварвахме малчуганите там, аз, естествено, моментално се включвах в техните игри, но ако ги нямаше, кротко сеях до Стария на избраната от него пейка и той без никакво подканване почваше да ми разказва разни случки от своята младост. Разказите му се въртяха обикновено около революционните борби за Освобождението ни, около патилата му във Влашко и Сърбия и най-вече около кървавите и героични дни на Освободителната война.

Дядо беше превъзходен разказвач. Той притежаваше не само дар слово, но и необикновеното умение да придава живот на всичко в разказите си. Докато го слушах и гледах втренчено изписаните с черно имена на руските, украинските и финландските лекари на граничните блокове на Докторския паметник, без да мога да ги прочета, пред очите ми една подир друга се сменяха десетки картини. Разразяваха се страшни атаки, удари „на нож“ и ръкопашни боеве. В полумрак, при светлината на някое мъждукащо газениче, протичаха съзаклятия за убийството на султана или пък почваха престрелки между бегълци и потери...

По онова време аз познавах вече доста от разказите на дядо от нашите предишни разходки, но въпреки това винаги го слушах жадно и сякаш разказаното от него отново и отново оживяваше пред очите ми. Може би затова и до днес, когато ми се наложи случайно да прекося тази стара софийска градина на път за някъде, в моята памет неизменно изплуват много от някогашните дядови разкази. За жалост, те не са вече

полуфантастичните видения, раждали се в детската ми главица, докато съм го слушал да разказва. И сега те по-скоро приличат на прекалено реалистични картини, пропити с ужас и смърт, но какво да се прави. Аз самият преминах в младините си през огъня на Втората световна война и видях какво може да направи човек на човек. Всичко това изпепели много от моите детски представи за нашия зоологичен вид, ала въпреки туй пак ми е страшно приятно, когато крача по алеите на някогашната ни квартална градина.

Да ви призная, не по-малко приятно ми става и когато се озова на моста над Перловец при Военното училище. Или по-скоро – при бившето Военно училище.¹ Каналът в тази му част също е здраво свързан с момчешките ми дни, както Докторската градина.

Разбира се, днес картината около големия бетонен мост, за който става дума, е коренно различна от едно време и самият той е доста „модернизиран“. Не по-малко променена от него е и цялата Перловска река. Високите ѝ брегове и нейното дълго корито отдавна са иззидани от Софийската община с дялан церовски камък. А в началото на двадесетте години тук беше все още съвсем диво. И поречието на Перловец по нищо не се различаваше от поречието на която и да е друга рекичка в полята, така че като деца се спускахме до водите му по високите брегове направо от улица „Евлоги Георгиев“.

Именно по Перловец, който и тогава си течеше пак в посока на квартал „Хаджи Димитър“, към фабриката за платове на Беров и Хоринек, ние се опитвахме да

¹ Под „бившето Военно училище“ авторът визира сградата на днешната Военна академия, в която е разположено от 1892 г. и построена за неговите нужди. Преди това Военното училище се намира на мястото на Централния военен клуб. През 1955 г. то вече е в казармите на столичния квартал „Банишора“, а три години по-късно се установява във Велико Търново – бел. ред.

плаваме със стари корита, домъкнати от мазетата на цялата махала.

Отправното „пристанище“ на тогавашните ни плувни приключения се намираше под самия голям мост и нашите „смели“ опити почваха предимно оттам, за да завършат няколко метра по-надолу с редовното „корабокрушение“. Не беше опасно обаче. Рекичката бе плътка и нещастният „корабокрушенец“ носеше единствения риск от сполетялото го нещастие най-много да бъде напердашен, когато се прибереше у дома си мокър до кости.

Колкото и невероятно да ви се стори в наши дни, но навремето при безкрайните ни опити да плаваме с корито, се случваха и чудеса! Някои от нашите по-големи момчета успяваха понякога да достигнат, плавайки, чак до моста при училището „Антим I“, който и до ден днешен си стои на пресечката на булевард „Евлоги Георгиев“ с ул. „Оборище“, на не повече от двеста метра по-надолу от подмостовото ни „пристанище“.

В такива изключителни случаи, докато щастливецът се носеше гордо по водата в своето корито, успял да запази равновесие по чудо, а така също и когато вече се връщаше пеша като герой по обратния път и мъкнеше сам своя „плавателен съд“ на главата си или на гръб, около него пъплеше истинска тълпа от деца. Те го аплодираха бурно, засипваха го с похвали, крещяха възторжено, колкото им глас държи, и с всичко се мъчеха да му покажат възхищението си от неговия „плавателен подвиг“.

Много години след тези първи опити за плуване с корито аз имах щастието да пропътувам из различни морета хиляди морски мили с големи и луксозни пътнически лайнери. Веднъж дори ми се случи да се промъкна и през Гибралтар. Успях да навляза в Атлантическия

океан, сред чиито води захвърлих една чудесна сламена шапка с надежда някой ден да се върна пак и да си я потърся. Мога да ви уверя обаче най-искрено – тези пътувания по морската шир, колкото и приятни да бяха, никога не можаха да ми върнат онова върховно удоволствие, което бях изпитвал в двадесетте години, когато успях да преплавам пет-шест метра с коритото си по мръсните жълтеникави води на Перловската река.

Впрочем да плаваме с корита или да се возим „gratis“ по стъпалата на нашето квартално трамвайче № 9 в онези години беше не само една от най-големите „спортни“, но ако щете, и най-юначни прояви на децата от нашата махала.

В детството ми, през двадесетте и по-късно почти до края на тридесетте години, трамвай 9 започваше своите пътувания от площад „Света Неделя“. След площада трамвайната линия на деветката продължаваше своя път по „Дондуков“, забиваше меко по изчезналата улица „Търговска“, обикаляше „Двореца“ или сегашната Национална художествена галерия, като минаваше покрай караулното помещение в южната част на дворцовия парк и по булевард „Цар Освободител“, на който софиянци викат „Царя“, продължаваше почти до Орлов мост. После с рязък завои деветката навлизаше в ул. „Сан Стефано“ и излизаше на „Шипка“. Последната ѝ спирка бе почти до пресечката на същата улица с ул. „Чепино“, преименувана по-късно на „Асен Златаров“, тъй като популярният български учен живял дълги години на нея.

Разбира се, някога на ул. „Шипка“ нямаше трамвайно „ухо“, както е днес в краищата на трамвайните линии в София, и маневрата за обратното движение на деветката ставаше чрез една допълнителна къса пара-

лелна линия. Не ще и дума, маневрирането по тези две линии беше сложно. Изискваше специално внимание, защото тогава „стрелките“ за промяна на движението на трамваите не се обръщаха автоматично като сегашните и ватманът на деветката трябваше да слезе от спрелия трамвай и сам да свърши тази работа, за да може да вкара след това миниатюрната си моториса във втората паралелна линия. Подир досадната маневра кондукторът, който от своя страна беше натегнал предварително спирачката на останалото на главната линия ремарке, я отпуснаше постепенно при вика „Олаби френо“² и така командваното от него вагонче започваше бавно да се спуска надолу по главната линия под стрелката, за да даде възможност по този начин на теглещата моториса отново да се върне пред него на първата линия.

Когато процедурата свършваше, двете вагончета на композицията отново се закачаха, вече откъм „опаката“ си страна, и трамваят потегляше обратно към „Света Неделя“.

Ние често се въртяхме край маневриращата деветка, а подир това, кога с разрешение, кога „тайно“, приклякахме на стъпалата на нейното ремарке. Хващяхме се за месинговите ръчки за слизане и качване или направо се залавяхме за желязната решетка на вратите на платформата и така се возехме до първата спирка на ул. „Сан Стефано“. Оттам, горди от своя подвиг, се връщяхме по „Шипка“, за да продължим игрите си сред праха ѝ, тъй като в онези дни улицата, както и повечето улици на София, не бе павирана, а само шосирана. Минаването на някой случаен автомобил по нея вдигаше пушилка като през буря. Въпреки това обаче пак ни беше весело и приятно да ритаме парцалените топки в праха...

² Отпусни спирачката – бел. рег.

Днес деветката вече не съществува.

Улица „Шунка“ отдавна е павирана. Няма го и старото френско девическо училище с двора, обгърнато от високата желязна ограда, която прескачахме редовно, за ужас на учителките монахини, и крадахме зелени джанки, но все пак там е останала непокътната бившата Десета прогимназия „Васил Априлов“, която съм завършил някога. Нейното присъствие е достатъчно, за да си спомням винаги с мъничко носталгия щастливите и безгрижни дни на моето детство, когато в София вече проникваше завладялата Европа „Валенсия“. Куплетистът Стоян Миленков дори ѝ беше съчинил навремето български текст, който, ако не греша, гласеше:

*Валенсия, твоята слава и тѣдява
пѣт пробива си безспир!
Валенсия, днес полите на жените
стигнаха до коленете.*

И така нататък, и така нататък.

3.

През детството ми като по неписано правило зимите в София бяха не само много студени, но и доста продължителни. Траеха повече от четири месеца и нередко из софийските градини можеха да се видят снежни петна и в началото на април. А гигантската преспа на Витоша между двата Резена под Черни връх дори си оставаше целогодишно и приличаше на бяла кърпа, закачена върху ясното чело на планината. Софийнци бяха свикнали с нея толкова, че всички я смятаха като неотменен елемент от южния пейзаж на града.

Във времето, за което ви разказвам, първият сняг над София заваляваше винаги на 21 ноември. В Деня на „душевадеца“ Архангел Михаил, както е указано в черковния календар. В повечето от тези случаи обаче това не беше истински сняг, а по-скоро някаква лапавица и софийнци я приемаха просто като напомняне, че зимата вече е дошла.

Облени от първия си зимен „душ“, шосираните улици на София изведнъж се разкалваха. Сред рядката им кал, обрулени от вятъра, загиваха и последните кафяви листа на дърветата, а тротоарите на улиците, покрити по онова време с неравни церовски плочи, заблестяваха мокри и студени.

Този рязък преход от златното великоление на прочутата софийска есен към дългата зима създаваше много грижи най-вече на по-бедните софийнци, тъй като повечето от тях редовно закъсняваха да си набавят навреме дърва и въглища за отопление и тогава из София почваха да сноват „гальотите“ – едноконни коли с огромни колела, – упътени с топливо към край-

ните квартали на града, където изобилието и парите не бяха чести гости.

Истинските зимни снеговалежи в София започваха малко по-късно. Обикновено в самото начало на декември. И ако не ме лъже паметта, падаха предимно нощем. В повечето такива случаи снегът биваше толкова обилен, че затрупваше улиците и тротоарите на града с дебела покривка, която ги правеше практически непроходими в първите часове на утринта. Ала най-ранобудните софиянци постепенно почваха да чистят снега пред своите къщи, а след това по трамвайните линии се появяваха и мотористите със закрепени пред тях триъгълни снегористачки от стоманена тел, и макар и бавно, градът почваше да се раздвижва.

Първи сред най-ранобудните граждани и трамвайите по улиците на затрупаната от сняг София се появяваха гвуколките на млекарите от околните села. Те усърдно разнасяха в сипкавия мрак своите гюмове с мляко по къщите на клиентите си, а към седем часа затрептяваха искрици живот и около фурните, бакалниците, месарниците и главно около уседналите млекарски гюкяни. Оттам софиянци, вече сами, отиваха да си купят не прясно, а главно кисело мляко. В моето детство, пък и доста по-късно, това мляко в София се квасеше и продаваше навсякъде в големи емайлирани легени или гледжосани гювечи. Млекарите го насипваха в съдовете на купувачите със специални, вдлъбнати по средата, кръгли лопатки от лъскава неръждаема тенекия.

Разбира се, в онези далечни години Столичната община също усърдно се мъчеше да прояви някаква дейност през зимата за почистването на улиците поне в центъра на града и най-вече на бул. „Цар Освободител“. Резултатите от тези нейни усилия обаче бяха в повечето случаи нищожни. Нямаше никакви машини. И

въръжените с лопати и дървени снегорини работници никога не успяваха да свършат нещо особено.

В такива дни първата, широка около метър и половина, пътина по тротоарите на „Царя“ от Народното събрание до Орлов мост се прокарваше сутрин от общинската дъсчена „снегочистачка“. С години я теглеше все едно и също охранено конче, малко по-голямо от английско пони. Междувременно „снегочистачката“, за която ви разказвам, не представляваше нищо повече от триъгълен санджък, закрепен върху две дебели, колкото коларски шини, жезла. „Водачът“, който управляваше това своеобразно чудо за борба със снега, стоеше отпред върху неговия най-остър ъгъл и с удоволствие приемаше всеки гост, който искаше да се повози, за да натече поне малко на чудноватата му шейничка. Трябва да ви кажа, че „клиенти“ не липсваха никога и дори някои хайлайфни особи смятаха „приключението“ с чистачката по „Царя“ за нещо много шик. Ала главните пътници върху този уред на общината в зимните дни все пак си оставаха най-често студентите от университета. Те се качваха на тумба върху дървения триъгълник и пееха, и се смееха на воля.

Колкото и грижи да създаваше зимата на възрастните софиянци по време на моето детство, за софийските хлапаци тя беше най-райският сезон!

В онези дни София гъмжеше от пързалки и „дюшове“, както казваха тогава на най-стръмните улици.

В квартала, където живеехме, през двадесетте години също имаше немалко великолепни места за спускане с шейни. Така например чудесна беше пързалката на ул. „Омуртае“ покрай южната каменна ограда на бившето Военно училище. Не по-лоша от нея бе и пързалката на ул. „Султан мене“. Тя се спускаше пък покрай оградата на Пета прогимназия „Антим I“. Извън тези

две пързалки, на десетина минути път от нас, на наше разположение имаше още и чудесните пързалки на Регута, пързалката при „Звездоброя“, т.е. при Обсерваторията в Борисовата градина, а така също и пързалката на шосето при Семинарията.

Всички тези места за пързаяне с изключение на Семинарията бяха почти безопасни за децата, защото тогава в София надали можеха да се намерят повече от триста автомобили и още толкова камиона – частни и държавни. От друга страна, зимно време по същите места файтоните пък изобщо не минаваха, тъй че малчуганите можеха спокойно да се пързаят по наклоните им за разлика от съвременните софийски хлапаци.

В моето детство повечето софиянчета имаха шейни, направени от самите тях. Те бяха, общо взето, примитивни, грубоватички изделия, сковани често дори от нерендосани дъски. И недотам бързи. Но по-големите момчета си правеха шейни „кормилачки“ с крачно управление и за разлика от другите „пльзгала“ летяха по стръмните улици като вятър. Разбира се, тук-там из София можеха да се видят и някои купешки шейни, донесени от Швейцария или пък от друга европейска страна, но това бяха изключения. Такива шейни притежаваха само „богатските деца“, както казваха другарчетата им, и ние ги гледахме със завист, но това не помрачаваше веселите ни часове на пързалката.

Тъй като до ул. „Шипка“ двете най-близки пързалки бяха тези на „Омуртаг“ и „Султан мене“, аз винаги ходех там, след като си научавах уроците. От вкъщи ми разрешаваха да остана на улицата час или най-много час и половина, ала моя милост редовно се връщаше едва когато запалваха уличното осветление. И то се връщах непременно премерзнал. Енергичната педагогическа намеса на баща ми обаче успяваше винаги да ме

сгрее порядъчно и аз редовно изяждах по два-три шамара, но това не ме впечатляваше. По мое време то си беше в реда на нещата.

След прибирането у дома по този начин мама веднага ми даваше аспирин и чай, а баба натапяше премръзналите ми крака в леген с топла солена вода за десетина минути и чак след тези здравни „процедури“ аз можех да седна да си почета спокойно или да послушам някои от плочите ни на дяловия грамофон.

Дали защото баща ми беше карал кънки като малък, или просто ей така, но когато станах във второ отделение, той ми подари чифт чудесни „Полар“ и сам ме заведе на пързалката в езерото до входа на Борисовата градина. Остави ме върху леда и бързо се измъкна. С кънки на крака върху плъзгавия лед, аз бях напълно безпомощен и жалък. Краката ми се кривяха, въпреки че глезените ми бяха здраво стегнати във високите обувки. И всъщност аз прекарах през този следобед „на кънки“ повече седнал върху леда, отколкото да се опитвам да се пързаям по него.

Върнах се вкъщи отчаян и разплакан, но дядо ме успокои и същата вечер го чух как наруга баща ми, загето ме е оставил сам.

На другия ден на пързалката в езерото отидохме двамата с дядо и благодарение на постоянните му окуражавания аз успях този път поне да постоя прав на леда, а на другия ден стиснах зъби и се опитах да се плъзна няколко пъти. Така за около седмица нещата потръгнаха, а на втората неделя аз вече се пързаях с другите деца, макар и госта кекаво, но постепенно свикнах с кънките и скоро станах един от средните малки „асове“ на езерото. Момиченцата на моята възраст гледаха с възхищение на успехите ми и това ме караше да се старая още повече. Явно – бил съм суетен

от малък! В края на зимата обаче аз можех вече да правя гори осморки – нещо, което убягваше на много мои връстници, почнали да се пързаят преди мене.

Две години по-късно след кърките, за Нова година, този път от дядо, получих чифт миниатюрни ски с тръстикови щели, които старецът беше купил от известния спортен магазин на Марко Костурков на бул. „Дондуков“, и с това зимната ми „обмундировка“, както обичаше да казва самият той, бе завършена. Можех вече да ходя на Витоша или на Люлин с другите момчета по пустите, където се пързаяха по-малките скиори.

Впрочем в онези ранни години на века в София нямаше много любители на ските, но все пак аз си спомням имената на неколцина от тогавашните „супермени по снежните писти. Това бяха прочутият Пепи Енглиш, не по-малко известният от него Фъи, който беше футболист от „Левски“, и още неколцина груги, чиито имена са изчезнали от паметта ми.

Сега, когато се обръщам назад към отминалите дни, аз виждам, че някога наистина съм бил щастливо дете, защото в онези времена много мои съученици и съученички, които живееха по Редута, а не на „Оборище“ или ул. „Велико Търново“, щяха да се зарадват повече, ако им купеха за Нова година не кърки или ски, ами зимни обувки. Или поне галоши, за да не идват на училище с мокри крака.

Сигурно може би най-вече заради тези спомени, когато ходя днес по улиците на зимна София или на който и да е друг наш български град, аз винаги гледам с радост как хубаво са обути в снега всичките ни малчугани и все ми е на езика да им кажа: „Абе, момчета, имате ли представа колко босоноги деца имаше, когато бях малък?“.

Знам – децата ще ми се изсмеят и ще ме помислят за смахнат, но не мога да им се сърдя. Днес обувките са

законно право за тях. Че не само обувките, ами и зимните клинове, анорациите от непромокаем плат, якмата с подплата и т.н.

В такива мигове си представям как ли би изглеждал на тези хлапаци моят съученик от отделенията Георги Войника, за когото беше върховно щастие да получи за зимата чифт бракувани ботуши от дядо Янаки – фелдфебела на картечния ескадрон в Първи конен полк, на чийто район днес между Цариградското шосе и ул. „Иван Асен“ е построен един от най-хубавите софийски квартали.

В спомените ми дядо Янаки е останал като истински добър Човек с главна буква! Той бе участвал през Първата световна война в състава на легендарната конница на генерал Колев и бе се сражавал в паметните кавалерийски битки при Кочмар и Карапелит.³ Старецът, изглежда, обичаше Георги по свой начин. Двамата никога не разменяха нито дума помежду си, но когато Войника отиваше през октомври до телената ограда на полка, там, където се помещаваше вещевият склад на дядо Янаки, фелдфебелът веднага влизаше в него и скоро се завръщаше с чифт по-запазени бракувани ботуши. Той ги подаваше през оградата. Войника бързо ги надяваше на тънките си като изправени гевреци крака и радостен хукваше по улицата, а дядо Янаки гледаше след него и в очите му проблясваха някакви особени пламъчета, които виждам и до днес...

Но какво да правим – „Tempora mutantur et nos mutamur in illis“ („Времената се менят, а с тях се променяме и ние“). Въпреки това често си мисля – какво ли щеше да

³ Битката при селата Кочмар и Карапелит от 3 септември 1916 г. е част от военните действия на Добруджанския фронт по време на Първата световна война. В битката Първа конна дивизия на ген. Иван Колев постига категорична победа над румънските сили, които в резултат изоставят Добрич без бой – бел. рег.

каже Георги Войника, ако можеше да види сегашните деца? Но Георги падна в Унгария и той няма да ги види никога, както няма да ги видят никога и всичките ни другари, които също спят сред твърдата гръд на унгарската Пуста.

Гледай ти – откъде започнах и къде свърших. А след няколко дни е Нова година – денят на големите надежди във всеки човешки живот. Откакто свят светува, този хубав празничен ден е бил очакван от малки и големи с вярата, че ще почне нещо по-хубаво от онова, което е било през отлетялата година. Да ви призная и аз не съм изменял никога на тази вяра. И ако ме попитате сега какво най-много си пожелавам, ще ви кажа с ръка на сърцето – онази радост от летенето с шейна по „Султан тепе“, когато в София вече все по-често и по-често почваха да свирят и пеят навсякъде:

*Целувам ви ръка, мадам,
но друг е моят блян, мадам,
о, не ръката ви, мадам,
а устните кармин...*

И така нататък, и така нататък.

4.

Днес в София има много книжарници. Те са пръснати из всичките квартали на града. И в центъра. И в покрайнините му. През учебната 1925 – 1926 година обаче, когато ме записаха в първо отделение, т.е. в „първи клас“ по сегашната училищна терминология, на ул. „Шипка“ имаше само две малки книжарнички. Те се намираха в най-долната част на улицата до последната спирка на трамвайчето № 9 и нямаха имена, както е днес, а ги наричаха просто Книжарницата на Лечев и Книжарницата на Андреев.

Естествено всички хлапаци, които учехме в някогашната Десета прогимназия „Васил Априлов“, купувахме плочките си за писане, калемчетата, пластилина и останалото, което ни трябваше за училище, винаги от тези двама „представители на търговската размяна“. А те, трябва да ви кажа, се бореха мъжки помежду си за нашите скромни левчета.

Междувременно с оглед на днешните ни представи за книжарница за ученици миниатюрните книжарнички на Лечев и Андреев бяха направо мизерни. В онези години обаче, със своето изобилие от моливи, транспортни, линийки от целулоид или гладко дърво, купчинки ароматизиран пластилин, никелирани пергели в кутийки, подлатени с черно кадифе, с острилки във вид на земно кълбо и с безброй още дреболийки, наредени в ниските витринки, за да можем да ги виждаме добре, тези малки дупки ни приличаха на пещерата със съкровища на Али Баба и четиридесетте разбойници. Бяха истинско чудо за детските ни очи.

Над тези току-що описани неща във витринките на двете книжарници, долепени плътно едни до други,

по рафтовете на стените им се мъдреха учебници, тетрадки и най-вече разноформатни тефтерчета, подвързани с цветни платна. А някои от тях дори бяха подвързани и с кожа – обстоятелство, което ги издигаше до горната граница на тогавашната ни представа за лукс!

Не ще и дума, някога всеки от нас тайно си мечтаеше за такова кожено тефтерче, където чудесно можеше да се подреди всякаква колекция от „главички“, т.е. от отделни филмови кадърчета, представляващи гросовете на прочути „звезди“ от нямото кино. Операторите в кината понякога ги изрязваха, а после ни ги продаваха. Ала тефтерчетата, подвързани с кожа, бяха скъпи неща и така или иначе ние само си въздишахме за тях, без да можем да ги купим. Пък, от друга страна, и „главичките“ не бяха от най-евтините удоволствия. Продаваха се по три за лев. В детските ни представи това също беше солидна пара.

Ожесточената битка между двамата конкуриращи книжари на ул. „Шунка“ за нашето спечелване като клиенти се водеше по онова време главно чрез „подаръци“ при покупката на „стоки“ от тях. И, разбира се, с вечната допълнителна декларация, че „стоките“ на конкурента не струват и пукната пара. Че успехът ни в училище се крие най-вече в онова, което ще бъде купено от книжарницата, дето сме влезли.

И до ден днешен не мога да кажа защо, но някога аз бях постоянен клиент на Лечев и не стъпвах никога в Книжарницата на Андреев. Моят „доставчик“ ценеше тази ми упорита лоялност на „постоянен купувач“ и затова неизменно ме награждаваше и при най-малката покупка от него с цветни немски картинки, представляващи герои от приказки, птици, цветя, животни, автомобили и какво ли още не.

Отдавна вече не съм виждал подобни шаренийки на изрязани фабрично по силуета фигурки в сегашните софийски книжарници, ала скоро намерих една от тях, скътана в моя стар „Робинзон Крузо“ и право да ви кажа – очите ми запариха. От тази допотопна немска „картинка“ отново ме гледаше усмихнат пъстро облекеният оловен войник на Андерсен и с неговата усмивка в моите спомени изплува цялото ми детство. Изплува и образът на книжаря Лечев, който най-вероятно ми я беше подарил някога.

Между другото, Лечев беше по-малкият от двамата махленски книжари. Той бе абсолютен албинос, пушеше цигара след цигара и пръстите му бяха съвсем жълти от тютюна, но иначе беше хрисим и добър човек. Именно той ме научи навремето да режа с резбарско трионче „модели“ от тънка липова дъска. Макар и в съвсем демодирания днес „Сецесион“, те ми се струваха тогава като връх на изяществото. Впрочем благодарение на прочутите по онова време „Модели на Лечев“, които той упорито разпращаше по пощата из цяла България, хиляди момчета от моето поколение у нас придобиха сръчност и известен вкус, защото резбарското трионче, режещо леко меката липова дъска, беше едно от малкото неща в тяхното семейно обкръжение, което им бе показало, че на света съществува и някакъв друг вид красота, освен красотата на природата, която ги заобикаля.

Първата училищна чанта в моя живот – едно мъничко куфарче от червеникава кожа с презрамки за носене на гръб, беше купена от Книжарницата на Лечев. Добрият книжар ми беше избрал тази чанта специално и още преди мама да му я плати, той отвори нейния капак и ми показа усмихнат надписа със златни букви върху неговата вътрешна страна. После каза:

– Баба ти ми каза онзи ден, че те е научила вече да скричаш печатни букви. Я да видим, ще познаеш ли сега какво пише тук?

Събрах сили. И представете си, без особена мъка чрез едрите печатни знаци, ударени върху червеникавата кожа с бронз, изрекох:

– Корените на учението са горчиви, но плодовете – сладки!

Запомних тази простичка истина от първата ми училищна чанта за цял живот и никога по-късно не съжалих, че съм я запаметил. Заедно с другата „педагогическа“ препоръка на моя дядо, който успя да ми внуши още в детството, че най-лесно е да се отървеш от каквато и да е работа, като я свършиш. Смяя да твърдя – онова, което зависеше от мен в моя живот, почти не ми създаде никакви трудности. За съжаление, такива се струпваха върху главата ми най-вече от други „доброжелателни грижи“ спрямо мен на „трети добросъвестни лица“, както наричат подобни субекти в правния жаргон.

Днес от двете книжарнички на моето детство на ул. „Шипка“ е „преживяла“ само онази на Лечев. Или още по-точно останало е само помещението ѝ.

Скоро, минавайки по онзи край, влязох в нея с любопитство и в същия миг съжалих за безразсъдната си постъпка. Всичко там – въпреки модернизацията и „разхубавяването“ – беше ужасно студено. И ужасно безцветно!

Изскочих веднага навън, но знаех, че още една илюзия от моето детство се е стопила! Нямаше я повече „пещерата на Али Баба и четиридесетте разбойници“ от някога. И нямаше да се повтори.

Тръгнах нагоре по „Шипка“.

И едва когато се намерих на тротоара до № 25, където някога беше „нашата къща“, и погледнах към дво-